

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційне дослідження Юсупової Катерини Олександрівни «Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх», підготовленої на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми не викликає сумнівів. Вона обумовлена тими обставинами, що правова система нашої держави та правозастосовна практика зазнає численних змін з метою забезпечення євроінтеграційного напрямку розвитку України, гарантування принципу верховенства права. Конституція України проголошує, що утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Посилену увагу міжнародні та державні інституції спрямовують на всебічний захист прав дітей, а за умови вчинення ними кримінальних правопорушень – необхідно забезпечити належну правову процедуру кримінального провадження згідно із міжнародними стандартами. Цей обов'язок впливає зі змісту міжнародних договорів, зокрема, Декларації ООН про права дитини 1959 року, Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх 1985 року, Конвенції ООН про права дитини 1989 року, Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини, 2010 року та спрямований на реалізацію Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. Реалізація кримінального процесуального законодавства за даних умов нерозривно пов'язана із криміналістичним забезпеченням правозастосовної практики. Традиційно, під даним кутом зору розглядається діяльність суб'єктів досудового розслідування, а кримінальні процесуальні та криміналістичні основи участі захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх – висвітлені недостатньо. Вказані та інші обставини обумовили актуальність досліджуваної теми дисертації.

Враховуючи викладене, можливо дійти висновку, що дисертаційне дослідження Юсупової Катерини Олександрівни є актуальним та присвячене формуванню кримінальних процесуальних і криміналістичних основ участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Актуальність обраної теми дослідження аргументується й тим, що обрана тема дослідження пов'язана із виконанням завдань, визначених у Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021; Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року», схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 року № 230-р; Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1027-р та інших нормативно-правових документів. Робота узгоджена зі Стратегією розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки (постанова загальних зборів НАПрН України від 3 березня 2016 року), Тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454) та виконана відповідно до Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки (рішення Вченої ради НАВС від 26 грудня 2017 року, протокол № 28/1).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані здобувачкою, є обґрунтованими і достатньо переконливими. Для досягнення поставленої мети, з точки зору методології, дослідження К.О. Юсупової базується на основі діалектичного методу пізнання соціальних явищ і процесів з використанням широкого спектру як загальнонаукових, такі і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, які дали змогу оптимально врахувати

специфіку об'єкта, предмета, мети й завдань дослідження. Визначені здобувачкою у дисертації методи використано у дисертації в їх взаємозв'язку і взаємозалежності, з доволі коректним підходом, що забезпечило належний рівень повноти, об'єктивності та достовірності результатів наукового пошуку.

Заслуговує на увагу проведений аналіз наукових розробок та дисертаційних праць відповідно до предмету дослідження, що вказує на врахування здобувачкою наявних тенденцій розвитку у вітчизняному та міжнародному правовому регулюванні та практиці реалізації криміналістичних засад щодо участі сторони захисту в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Дисертантка у роботі використала належні емпіричні джерела: статистичні матеріали про рівень злочинності неповнолітніх і результати роботи правоохоронних органів України за 2018–2022 роки та I квартал 2023 року; узагальнені результати вивчення 170 кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, 65 клопотань про застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру за 2018–2022 роки; узагальнені дані анкетування фахівців, які спеціалізуються на кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх: 120 слідчих Національної поліції України, 80 адвокатів, 48 суддів України (м. Київ, Вінницька, Київська, Одеська, Тернопільська, Чернівецька, Чернігівська, Черкаська, Харківська, Хмельницька області); аналітичні звіти Офісу Генерального прокурора, МВС України, Національної поліції України за 2018–2022 роки і I квартал 2023 року. Використано власний досвід адвокатської діяльності авторки дослідження. Опрацювання вказаних матеріалів сприяло глибшій аргументації сформульованих здобувачкою положень, висновків та рекомендацій.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях.

Результатам дисертаційного дослідження К.О. Юсупової характерний належний ступінь наукової новизни, який визначається тим, що на основі

грунтовного вивчення законодавства, наукових праць, слідчої, адвокатської, судової та експертної практики, сформовано кримінальні процесуальні і криміналістичні основи участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. У дослідженні сформульовано й обґрунтовано низку нових положень і висновків, зокрема:

вперше:

– запропоновано визначити в КПК України процесуальний статус особи, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів виховного характеру, як «неповнолітня особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності», регламентувавши її права й обов'язки; передбачити, що участь захисника в досудовому розслідуванні в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру забезпечують неповнолітній особі з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР (доповнення ч. 3 ст. 499 КПК України); встановити додаткову підставу закриття кримінального провадження в разі вчинення кримінального проступку особою до досягнення нею віку кримінальної відповідальності, встановленого КК України для цього суспільно небезпечного діяння (доповнення ч. 2 ст. 284 КПК України);

– запропоновано нормативно закріпити спеціалізацію захисника щодо роботи з дітьми, якого залучають для захисту прав неповнолітнього підозрюваного в кримінальному провадженні. Ювенальну спеціалізацію захисника доцільно передбачити в КПК України та Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Зокрема, ст. 45 «Захисник» КПК України доповнити новою частиною 2 такого змісту: «Захист неповнолітньої особи здійснюється захисником, який спеціалізується на кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх»; відповідні доповнення внести в ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»;

– з огляду на міжнародні стандарти здійснення правосуддя, дружнього до дитини, а також відповідно до найкращих практик здійснення захисту дітей, які опинилися в контакті чи конфлікті із законом, визначено криміналістичні

рекомендації щодо першого побачення захисника з неповнолітнім, спілкування з ним, участі в процесуальних діях з підзахисним, збирання доказів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Ряд положень було удосконалено та дістали подальшого розвитку, що розкрито за змістом дисертаційного дослідження.

Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, у наукових працях. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у 14 наукових публікаціях, три з яких – статті у журналах, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття в іноземному науковому виданні, десять тез наукових доповідей, опублікованих за результатами участі в міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Таким чином, ознайомившись із дисертацією та публікаціями Юсупової Катерини Олександрівни вважаємо, що наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертанткою, є обґрунтованими, об'єктивними, достовірними та містять елементи наукової новизни.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що сформульовані в дисертації наукові положення, висновки та рекомендації впроваджено та можуть бути використані у:

– *законотворчій діяльності* – під час внесення змін і доповнень до КПК України з окремих питань участі захисника неповнолітньої особи в кримінальному провадженні (лист Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 24 квітня 2023 року № 04-27/3-2023/85883);

– *правозастосовній діяльності* – під час кримінального провадження щодо неповнолітніх у діяльності адвокатів (акт про впровадження адвокатського об'єднання «Апріорі» від 15 березня 2023 року), органів досудового розслідування (акт впровадження Головного слідчого управління НПУ від 18 квітня 2023 року № 14492) та судово-експертних установ (акти

впровадження Тернопільського і Хмельницького НДЕКЦ МВС України від 28 лютого та 15 березня 2023 року відповідно);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів», «Кримінальний процес», для підвищення кваліфікації слідчих та інших категорій практичних працівників, підготовки лекцій, планів-конспектів семінарських і практичних занять (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 10 березня 2023 року; Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова від 17 лютого 2023 року № 37-23/Вп).

Впровадження засвідчують акти, додані у додатках до дисертації.

Оцінка змісту дисертації. Структура роботи К.О. Юсупової відповідає встановленим вимогам. Дисертація структурована і складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (276 найменувань на 28 сторінках) і 4 додатків на 34 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 282 сторінки, з яких обсяг основного тексту – 205 сторінок.

Дисертація викладена державною мовою.

Авторка системно і логічно відобразила зміст наукового дослідження, який включає в себе послідовне вирішення проблем дисертації згідно предмета дослідження. Послідовно та змістовно розкриті мета та завдання дослідження з відображенням їх у висновках до розділів і загальних висновках, що сприяє легкості та цілісності сприйняття наукового доробку. Наукові положення та висновки дисертаційного дослідження достатньо обґрунтовані здобувачкою в тексті поданої праці.

Анотація у стислій формі представляє основні тези дисертаційного дослідження, наводить перелік публікацій, в яких викладені основні результати представленого дослідження. Анотація викладена державною та англійською мовами.

У *вступі* визначено об'єкт і предмет дослідження, його мету та завдання, наведено актуальність обраної теми та відомості про апробацію результатів дисертаційного дослідження та ін.

У *першому розділі* дисертації формуються теоретико-правові основи участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Так, розкривається нормативно-правова регламентація та стан наукових досліджень питань участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (підрозділ 1.1.), надається характеристика кримінальних процесуальних гарантій участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх та криміналістичні основи їх забезпечення (підрозділ 1.2), участь захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх з урахуванням міжнародних стандартів здійснення правосуддя, дружнього до дитини (підрозділ 1.3).

Здобувачка влучно підсумовує, що сучасні тенденції нормативно-правового забезпечення участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх передбачають удосконалення законодавства у сфері кримінальної юстиції щодо дітей у контексті імплементації в національне законодавство положень ратифікованих міжнародних договорів. Законодавство у сфері захисту прав дітей змінюється, реагуючи на сучасні виклики збройної агресії РФ проти України. Удосконалюється правове унормування захисту в кримінальному судочинстві дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту, зокрема через систему безоплатної правової допомоги (с. 86 дисертації).

У *другому розділі* дисертації характеризується участь захисника в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Вивчаються організаційно-тактичні основи участі захисника в з'ясуванні обставин, що підлягають встановленню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (підрозділ 2.1), вивчається участь захисника під час обрання запобіжних заходів щодо неповнолітніх підозрюваних (підрозділ 2.2), розкриваються організаційно-тактичні основи участі захисника в проведенні окремих слідчих

(розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних (підрозділ 2.3). На підставі проведених досліджень авторка підсумовує, що «для успішної реалізації завдань кримінального провадження пропонуємо нормативно закріпити спеціалізацію захисника в роботі з дітьми, якого залучають для захисту прав неповнолітнього підозрюваного. Ювенальну спеціалізацію захисника доцільно передбачити в КПК України та Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (с. 165 дисертації). Аргументи здобувачки вбачаються переконливими, тому варто підтримати таку пропозицію.

У *третьому розділі* дисертації висвітлюється участь захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх на стадії судового провадження в першій інстанції. Розкриваються організаційно-тактичні основи участі захисника під час розгляду в суді першої інстанції обвинувального акта щодо неповнолітнього (підрозділ 3.1.), з'ясовується участь захисника під час застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (підрозділ 3.2).

Здобувачка обґрунтовує, що процесуальні та криміналістичні особливості участі захисника під час розгляду в суді першої інстанції обвинувального акта щодо неповнолітнього виявляються у: 1) криміналістичному аналізі зібраних доказів та їх оцінки, а також визначенні обсягу доказів, які мають бути досліджені судом, порядку їх дослідження, збирання нових (додаткових) доказів, підготовці альтернативних висновків експертів тощо; 2) веденні адвокатського досьє; 3) використанні національної судової практики та прецедентної практики ЄСПЛ щодо неповнолітніх підозрюваних; 4) формуванні (періодичному уточненні) тактичної позиції захисту у справі, визначенні й узгодженні (коригуванні) спільної стратегії захисту; 5) детальному розробленні тактики ведення захисту в судовому засіданні; 6) підготовці клопотань, визначенні порядку й послідовності їх подання; 7) визначенні тактики участі в судових діях, зокрема прямому та перехресному допитах; 8) формуванні основних тез виступу в судових дебатах (с. 211 дисертації).

Висновки, сформульовані дисертанткою, відповідають отриманим результатам, завданням та меті дисертаційного дослідження. Авторкою використано значну кількість літературних джерел, законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України. Список використаних джерел складає 276 найменувань.

Таким чином, дисертація Юсупової Катерини Олександрівни відповідає встановленим вимогам та є завершеною науковою працею, результати якої вирішують актуальне наукове завдання.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці. Отримані результати дисертаційного дослідження Юсупової Катерини Олександрівни щодо кримінальних процесуальних і криміналістичних основ участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, рекомендується для використання у діяльності закладів вищої освіти, в науково-дослідницьких розробках наукових установ, дослідниками при написанні статей та монографій, плануванні досліджень по даному напрямку. Також цінними є рекомендації здобувачки щодо підвищення ефективності досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень за участю неповнолітніх, з метою підвищення ефективності досягнення цілей кримінального провадження.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача.

Загалом позитивно оцінюючи дисертацію Юсупової Катерини Олександрівни, водночас необхідно звернути увагу на деякі положення, що могли б слугувати предметом подальших наукових досліджень або дискусії під час публічного захисту:

1. Підрозділ 1.1. дисертації називається «Нормативно-правова регламентація та стан наукових досліджень питань участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх». Вивчення змісту даного підрозділу свідчить, що його зміст є ширше за визначену здобувачкою назву, зміст – ширше за форму. Так, у підрозділі авторка демонструє процес

становлення інституту участі захисника у кримінальному судочинстві щодо неповнолітніх – починаючи від часів Київської Русі, розкриває його послідовне становлення відповідно до історичних подій, змін суспільного і правового життя і – до наших днів. На думку рецензента, більш точно вести мову про «генезу» у контексті підрозділу та предмета дослідження.

2. За змістом підрозділу 1.3. здобувачка розглядає участь захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх з урахуванням міжнародних стандартів здійснення правосуддя, дружнього до дитини. У зв'язку з цим, виникає два питання. По-перше, цікавить думка здобувачки: як вона тлумачить поняття «міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини»? По-друге, привертає увагу і заслуговує схвалення вивчення досвіду демократичних іноземних держав (Сполучених Штатів Америки, Великобританії та ін.). Проведене дослідження спрямовано на вивчення досвіду іноземних держав та визначення напрямів удосконалення вітчизняної правозастосовної практики, що теж є важливим і необхідним. Але, варто зауважити, що практика іноземної держави та визначення її як міжнародного стандарту – поняття не тотожні.

3. У висновках до дисертації, п. 2 здобувачка підсумовує, що «Криміналістична складова участі захисника в забезпеченні кримінальних процесуальних гарантій прав неповнолітнього підозрюваного в кримінальному провадженні полягає у використанні: а) власних криміналістичних знань під час перевірки дотримання прав неповнолітньої особи стороною обвинувачення; б) положень криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, у взаємодії з органами ювенальної превенції та службами у справах дітей щодо збирання документів, які характеризують дитину, під час участі представників цих органів у суді; в) елементів криміналістичної профілактики під час вибору найефективнішого кримінально-правового та кримінального процесуального заходу щодо підозрюваного (обвинуваченого); г) положень криміналістичної тактики й методики в разі ініціювання судових експертиз та інших процесуальних дій з метою встановлення вікових і психологічних особливостей неповнолітнього»

(с. 214-215 дисертації). Під час публічного захисту дисертації цікаво почути відповідь здобувачки, чи реалізується криміналістична складова участі захисника за даних умов у сфері криміналістичної техніки? Якщо так, то яким чином?

Однак, зазначені зауваження носять дискусійний характер, відображають власну наукову позицію рецензента і можуть слугувати підставою для наукової дискусії під час прилюдного захисту дисертації. Зазначені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Відсутність порушень академічної доброчесності. У ході вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій, фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Ідеї, думки, позиції, результати дослідження і тексти праць інших авторів мають посилання на відповідні джерела. У роботі відсутнє привласнення чужих ідей або результатів без оформлення належного цитування. Дисертантка відповідально дотрималась норм законодавства про авторське право і суміжні права. Дисертаційна робота Юсупової Катерини Олександрівни є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

1. Дисертація Юсупової Катерини Олександрівни на тему «Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх», подана на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням. В ній отримано нові науково обґрунтовані результати, що відрізняються новизною в постановці і формуванні кримінальних процесуальних та криміналістичних основ участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, на сучасному етапі розвитку науки і техніки, існуючих суспільно-правових реалій.

2. Дисертація «Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх», за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значимістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 Право та

вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (із змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 р. № 283), наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12.07.2019 р.) і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її авторка **Юсупова Катерина Олександрівна** заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

**Рецензент –
професор кафедри
криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор**

Юлія ЧОРНОУС

«30» 05 2023 р.

